

Миранда БЕЛО

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

ЕТИКЕТНИЯТ ЕЗИК В ГОВОРА НА СЕЛО ШИЩАВЕЦ (Р АЛБАНИЯ)

Miranda BELO

“St Cyril and St Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

THE BLESSING AND GOOD WISHES IN THE SPEAKING COMMUNITY OF SHISHTAVEC VILLAGE (REPUBLIC OF ALBANIA)

The report presents material from the speaking community about the blessings and good wishes, the Bulgarians of Shishtavec village (Republic of Albania). The collected material shows a well shaped and very rich category with blessings and good wishes to reveal important features of typological Shishtavec Bulgarians. They are loving, generous and positive emotional stressed. Wishes are associated with good wishes, good health for families, long and happy life, success and more.

Keywords: Bulgarian speaking community, the Bulgarians of Albania, Gorani.

Настоящият доклад е опит да се представи събраният на терен езиков материал (благословии и благопожелания), който е фрагмент от речевия етикет на българите от село Шищавец (алб. Shishtavec) в Република Албания. Селото е известно и с името Шищевец, за жителите на селото – като *Шищейци*, а говорят им – като *нашински*. Шищавец е най-голямото горанско село в албанската южна част на областта Гора, която е част от община Кукъс, Североизточна Албания.

Жителите на Гора, където влиза и Шищавец, са известни като *горани* и са ислямизирани българи, приели мохамеданството по време на османското владичество. Според Мангалакова, роденият в Гора (с. Борйе) Назиф Докле, виден общественик, писател и учен, смята, че т.нар. нашинци са торбеши, потомци на прогонените богомили, намерили убежище из високите планини в Косово (Северно Косово) и Македония. Той сочи, че богомилите са приели исляма заради сходството, което откриват между исляма и богомилското учение (Мангалакова 2009). Самите жители наричат себе си *нашинци* или *горани*, а албанците, живеещи в съседство с тях, ги наричат *торбеши*, *горани* или ги характеризират като *потур* (Докле 2007: 11).

Гораните или нашинците са описани от българския етнограф Васил Кънчов в началото на XX век като *торбеши*, българско помохамеданчено

население, което говори на български език. Той описва торбешите, населяващи местността Гора около горното течение на река Люма в западните ребра на Шар планина, като мирни и работливи люде. Според Кънчов в Гора е имало 42 български села (Кънчов 1900). Въпреки откъснатостта и слабите връзки на тези села с българската държава, съществува информация от началото на века за самоопределение на населението от Гора като българско (Младенов 1916). По-голямата част от тези села се намират в Косово. В албанската част на Гора има девет села, където живее компактно помохамеданчено население от български произход, което и днес продължава да говори български диалект.

Местните хора определят говора си, който принадлежи към крайните български говори в Северозападна Македония, като *нашински* или *горански*. Албанците го наричат *нашке*, *горанче* или *шкениц* (Докле 2007: 11). Езикът на гораните, подобно на голобърдския, е от западнобългарски тип. Това е архаичен български диалект, който спада към средномакедонското наречие (Иванов 1908). Голямо богатство (с много данни за диалекта на албанската Гора) представлява речникът на Назиф Докле, издаден в София през 2007 г. (Докле 2007).

Много интересно изследване за Гора и гораните е и книгата на В. Тончева, където авторката прави обзор на историята на областта от първите споменавания на името ѝ в документални източници от Средновековието до наши дни. Представена е и гледната точка на самите горани за собствения им произход и история, за миграциите на общността, за стария и новия поминък – овчарството, гурбетите, сладкарството и др. Отражена е и традиционната култура на гораните в Албания. Етноложки са описани календарната и семейната обредност, традиционните музика и танц на гораните от няколко селища (Тончева 2012).

В Албания нашенският е повлиян от албанския, а в Косово – от сръбския език. Както пише Миланов в своя статия, посветена на българите от Гора и Голо Бърдо, известният изследовател на Гора от Кукъс Назиф Докле, който е посещавал Родопите, смята, че има близост между родопския диалект в България и езика на нашенци в Албания (Миланов 2001).

Село Шищавец, което влиза в област Гора и е обект на нашето изследване, има около 300 къщи и около 1500 души (Миланов 2001), които изповядват ислям. В селото има начално, основно и средно училище. Основен поминък на жителите от Шищавец са земеделието и скотовъдството. Днес много жители от селото отиват на работа в чужбина. Преди 1944 г. са идвали на работа и в България. Днес в българските университети има много студенти от Шищавец и другите села на албанската част на Гора.

Селото попада в границите на младата албанска държава след Междусъюзническата война. Според Стефан Младенов през 1916 г. Шйщевец е българско село с 200 къщи (Младенов 1916). На етническата си карта на Северозападна Македония в 1929 г. Афанасий Селишчев отбелязва Шищевец като българско село (Селишчев 1929). В рапорт на Сребрен Поппетров, главен

инспектор организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания, от 1930 г. Шищавец (там записано като Шишковец) е отбелязано като село с 200 къщи българи мохамедани.

Приложенията към книгата на Тончева съдържат интересни теренни материали, събирани в с. Шищавец, интервюта по различни теми, кратки словесни форми, както и песни (частично нотирани), които за първи път се откриват в България (Тончева 2012).

Езиковият материал, който ще бъде представен тук, би бил от интерес за фолклористи, етнологии, езиковеди, културолози и други специалисти българисти и балканисти. Той може да бъде диференциран в няколко групи: поздравии, изразяване на благодарност, запознаване и представяне, поднасяне на съчувствия при смърт и извинения, комплименти и похвали, благопожелания и благословии в народните говори.

А. Поздравии

Поздравите се изричат в знак на доброжелателност към партньора в общуването. В речевия етикет на говора на Шищавец са запазили до днес стари поздравии, които още са в употреба и могат да се чуят в речта на по-възрастните хора. От тях бликва човеколюбие, уважение към ближния или непознатия човек, което е и една от основните християнски максими.

1. Поздравии при среща

Здраво!

Добро ден!

Убаф ден!

Како си? – Добро!

Како сте? – Добро!

А си убаво? – Убаво!

Убаво вечер!

Добро вечер!

Ка си са станала? – Добро / Убаво, ти ка си станала? (когато срещата е сутрин)

Убаво / добро утро! Како си спала? – Добро / убаво, ти ка си спала?

Убаво ка сме се виделе! ‘колко хубаво, че се виждаме’

Убаво си дошол!

Добро дошле!

Добро ве нашле!

Како си? А си здраво?

А си убаво? – Убаво сум, фала ти! ‘добре съм, благодаря ти’

Како ти се дома? Убаво сте све? Како ти е бабо, нана, деца? ‘как е баща ти, майка ти’ Шюк ‘ур Сайбии ‘благодаря на Бог’! Шюк ‘ур от Господа убаво!

Покрай общобългарските поздрави от типа на *Добро ден! Добро утро! Какво си спала? Какво си, а си убаво? Убаво сум!* (разбира се, в различни граматични облици в зависимост от особеностите на говора, който спада към торлашките диалекти – преходен между българския и сръбския език) любопитство будят конструкции с опорна дума *шюк* ‘ур ‘благодаря (на Бога)’ (*Шюк* ‘ур *Сайбии!* *Шюк* ‘ур *от Господа убаво!*), заимствани от турски и нетипични за книжовния етикет. За благодарност също така се използва чуждата дума *фала* ‘благодаря’, заемка от сръбски.

Оригинална особеност е задължителното запитване за всички членове на фамилията (за „дома“, за *бабо* ‘татко’, *нана* ‘майка’, *децата*).

2. Поздрави при раздяла

Ай со здравйе!

Иди со здравйе!

Остани со здравйе!

Сел’ам!

Убаф пут!

Сайбия да те чува! ‘Бог да те пази’

Да го чуват Госпот!

Госпот во руке! ‘в ръцете на Бог’

Къй к’е идеш, сфе убаво да бидеш! ‘където и да отидеш, винаги да ти е добре’

Ке да идеш, сфе убаво да најдеш!

Камен да фатиш, злато да ти се напраи!

Камен да фатиш, вода да пуичиш!

Да се вратиш со убаво!

Госпот по прет тебе, ти по него!

Ледичък пут!

Праф ти пут!

Йопет да се видиме! ‘повторно да се видим’

Све убавшине за тебе!

Седите со здравйе!

Здрави и живи да ве најдеме!

Здрави и живи!

Добро да идеш, добро да дойдеш!

Госпот да ти помогже!

Госпот да ти свети пут!

Госпот да те благосуйе со убавшине!

Да ве остаем со здравйе и да ве наем здраво и убаво!

При раздяла освен използването общобългарските прави впечатление участието на благопожеланията за живот и особено за здраве (*Здрави и живи! Остани со здравйе! Иди со здравйе!*). Характерно е, че разделящите се уповават на помощта на *Госпот* / *Сайбия* (*Сайбия да те чува!* ‘Бог да те пази’, *Да го чуват Госпот!*, *Госпот да ти свети пут!*).

Среща се ориентализмът *сел'ам* 'поздрав', който е влязъл по религиозен път и се използва както от българите горани, така и от албанците мюсюлмани, които живеят в съседство с тях.

Б. Изказване на благодарност

В народния етикет на с. Шищавец за изразяване на благодарност се използва *фала* (от сръбски) и по-рядко *шюк'ур* (от турски). Общоприетата книжовна форма *благодаря* не е в употреба у нашите от Албания.

Фала ти!

Велика ти фала!

Фала Богу!

Да живиш, фала ти!

Фала ти, живи и здрави!

Фала ти Господе!

Госпот, фала ти, шо го спаси!

Шюк'ур Сайбиш! Те куртали Госпот! 'Благодаря на Бог! Бог те е спасил', казва се на родилка след раждане.

В. Поднасяне на съчувствия при смърт и извинения

1. Поднасяне на съчувствия при смърт

В селото са запазени до днес ритуали, обичаи, песенни оплаквания, свързани с настъпването на човешката смърт. Така местното население почита и достойно изпраща покойника, като съвсем искрено съчувства на неговите близки.

Со ледичко да му биде! 'леко да му бъде'

Да му е ледичка земя!

Нека му се живе деца и своицина шо има!

Сфе за убаво да ви дойдеме!

Госпот го курталиф! 'Бог го е спасил', за възрастен човек, който е страдал приживе

Спаси сиром! 'спаси се горкият'

2. Поднасяне на извинения

Много често ние, хората, грешим, затова е важно да не забравяме своите по-малки или по-големи прегрешения спрямо „ближния си“ и да се извиняваме всеки път на тези, към които сме ги допуснали. Най-често използваните изрази за поднасяне на извинения в говора са:

Поклони ми! 'прости ми'

Да те поклони Госпот!

Г. Compliments and praises

Compliments and praises are approval of our appearance, intellect, steps, work. They lift the spirit of a person and give him a hand over himself.

*Убаво!
Многу добре!
Многу убаво!
Кол'ку убаво!
Шо пристало! 'колко хубаво'
Госпот да ти даде здравје!
Госпот да ти даде сфе убаво!
Аферим нека ти биде! 'за похвала да ти е'
Многу си убава!
Да ти цѣфтет руке!
Да ти цѣфте уста!
Мет и млеко от уста!
Камен' да фатиш со руке, на злато да ти се врати!
От уста да ти илзе мет!
Мет и млеко да ти тече от уста!
Мет и млеко да ти илзе от уста!
Блазе отец и майка шо те има!*

They use exclamatory constructions: *Кол'ку убаво! Многу убаво! Многу добре!*; sinecdoche: *Да ти цѣфтет руке! Да ти цѣфте уста! Мет и млеко да ти тече от уста! Камен' да фатиш со руке, на злато да ти се врати,* often with a gastronomic character, reminding of the laboriousness – for health and life on the fields, necessary for the laborious life. It is often present *Госпот*, who gives good things to the good people.

Д. Blessings and benedictions

M. Arnaudov in his researches separates a significant place and the Bulgarian blessings and benedictions. Needs and wishes, disappointments and illusions, fears and hopes, grief and joy, sorrow and laughter have laid their own clear and characteristic stamp on these, though brief, though long, verbal productions, torn from the depths of the soul. For various reasons, in every special case a person from the people has a reason to express his wish to the one he meets, to the one he visits, to the one who has just met him (Arnaudov 1937). We can group (blessing) wishes and benedictions in a few groups.

1. Labor (at work on the field and tending of animals)

An important place in the daily life of the people is taken by agricultural work and stock raising. These activities exist from ancient times and

са били винаги свързани с прехраната и облеклото на семейството и затова благопожеланията и благословиите, свързани с трудовите дейности, са много. Като опорна дума в тези конструкции често се появява *Сайбия / Госпот*, защитник на техния труд.

1.1. Оран, сеитба, жътва

За аир! ‘за хубаво’
Лъка работа!
Айрлия нака ти биде! ‘за добро да е’
Ледичко оран ‘е!
Сайбия нака ти дадет берек ‘ет!
Йен сахат да ореш, и араба да насипеш повна! ‘Един час да ореш, пълна кола да натовариш’
Да ти е лесна работа!
Убава жетва!
Налична жетва!
Богата жетва!
Сфе за хубаво и за сфатбе!
Со здравйе да го ядете!
Да праите приганице и со здравйе да го ядете! ,да правите хлябове и със здраве да ги ядете’
Да ти е насипе Госпот! ,Да ти даде много Бог’
За година поук ‘е!
Да дает Госпот некой добро берек ‘ет!

Осигуряването на хляба, основната храна на българина от тези планински места, е от огромно значение за неговото съществуване. *Добрият берекет (Да дает Госпот некой добро берек ‘ет!)* е свързан с богатата жетва, с пълните натоварени коли – те трябва да са препълнени, за да има за прехрана и за посрещане на хубавите моменти от живота (*Убава жетва! Араба да насипеш повна! Сфе за хубаво и за сфатбе!*). Надеждата за това е пак към *Госпот / Сайбия (Сайбия нака ти дадет берек ‘ет! Да ти е насипе Госпот!)*.

1.2 Свързани с домашните животни

Да ти е убава стока!
Госпот да ти ге чува стока!
Да заминеш зима со сено и жито за стока!
Да ти се придаде стока! ‘да ти се умножи стоката’
Аирлия да ти йе нога! казва се на външен човек, който влиза в обора при добитъка
Нога ледичка!

1.3 За рязване на лозата

*Фучие повне со вино! ‘бъчви пълни с вино’
Со аирлия да ти ѝе работа!*

2. Ритуални (свързани с важни моменти от човешкия живот)

Ритуалните са свързани с важни и щастливи моменти от селския живот: с годежа, сватбата и създаване на потомство, които са от най-важните обреди в селския живот. Тази весела обстановка дава повод да се изричат много благопожелания и благословии за здраве и хубав вечен живот.

2.1. Раждане и обрязване

Появата на бял свят на ново създание е радостно събитие за всеки човек. Раждането на дете и обрязването (при българите мохамедани) са следващите светли празници след годежа и сватбата в етикетната култура на българите от Гора. Обрязването и до днес е запазило своето символно значение, като се е превърнало в истински празник за семейството и за целия род. Голям, дългоочакван празник е и честването на рождения ден на детето. Той обикновено се празнува в семеен кръг. На рождения ден се канят и другарите на рожденика по игра. Любопитен факт е, че в българския народен етикет дългият живот, който се пожелава, достига до дълбока старост трябва да е до пълно „побеляване“ като снежното побеляване на горите, за които се смята, че имат вечен живот.

*Мланеста да биде! ‘невеста да станеш’
Мланеста да порасте!
Да се напраиш мланеста!
Да се напраиш новожена! ‘зет да станеш’
Да о чува Госпот!
Да о порасте!
Госпот со тебе!
Живо нака ти биде!
Да го к’ердоса име! ‘да му е честито името’
Да ти ѝе живо и здраво име!
Убаво би било да биде дете, ама шо рекоф Госпот! ‘добре щеше да е момче,
ама какво е рекъл Бог’
Госпот да ти даде нафака! ‘Бог да ти даде късмет’
И дома ваша!
Со школо да се напраи!
Да биде голем!
Да има ум!
Да напреиш умен!
Да ти е живо и здраво малово, шо се роди!
Да ти живи дълго!*

Да ви расте со късмет, со бабете и матере! ‘да ви расте с късмет, с татко и майка’
Здраво и радно! ‘здрaво и работливо’
Да учи школо!
Да бидеш доктор, учител!
Халал да ти е млеко материно!
Да бидеш жив и здраф и да остареш да обелеф!
Да остареш и да обелеши!
Да бидеш беф ка браино и здраф ка джелезо!
Со живот дълк!
На ти зъп, дай ми джелезо! ‘ето ти зъб, дай ми желязо’, казва се при смяна на млечните зъбчета при децата. Падналият зъб се слага в едно парче хляб и се дава на някое куче, като в същото време се изрича тази формула с пожелания новият зъб да е здрав като желязо.
Да ти порасте со нафака, со нана и со бабета! ‘да расте с късмет, с баща и майка’
Длъге да ти се године!
Век дълк!
На година по-голем! ‘догодина по-голям’
Исто!
Да остареш и обелиши!
И сто године да се напраиш!
Голем да се учиниш!
На сватба твуа! ‘на сватбата ти’
Да ти е аирлия името!

Както се вижда, тук етикетът е силно разгърнат, богат на словесни формули. Пожеланията са а) възрастови (*Мланеста да биде! Да се напраиш новожена! Да остареш и да обелеши! Длъге да ти се године! И сто године да се напраиш!*); б) за придобиване на професия (*Со школо да се напраи! Да бидеш доктор, учител!*); в) за здраве (*Да бидеш беф ка браино и здраф ка джелезо!*); г) пожелания (*Да има ум!*).

2.2. Гodeж и сватба

Гodeжът и сватбата са венец на отношението между двамата млади, които искат да живеят заедно, като семейство. Брачните ритуали по селата спазват старите традиции и обичаи. Те продължават дълго време (цяла седмица) и в тях участват освен роднините, едва ли не и цялото село. Съпроводени са с гodeжни и сватбени песни и танци.

Да се к'ердосате! ‘честито’, земка от гръцки език
И ти да дочекаш!
Да се сакате многу!
Помините хубаво!

*Да имате л'убоф џеф живот!
Да остарете заједно!
На глава тва!
На глава от деца!
Да остарете и да обелете!
Да го к'ердосаи дар пристаф! 'честито подарената зестра'
Со некује дете!
Да га насипите куча со деца!
Овая година со мланеста, другата година со дете!
Да се к'ердосаје младете!*

Тематично годежите и сватбените етикетни формули могат да бъдат разделени по следния начин:

– поздрав: *Да се к'ердосате!*, а отговорът от страна на младоженците или техните близки е *На глава тва!*;

– благопожелания за време, свързано с дълъг живот: *Да остарете заједно! Да остарете и да обелете!*;

– пожелания за обич: *Да имате л'убоф џеф живот!*;

– пожелания за продължаване на рода: *Со некује дете! Да га насипите куча со деца! Овая година со мланеста, другата година со дете!*

3. Празнични и календарни благословии и пожелания

Тези етикетни формули се използват във връзка с обичаите, установени от българската традиция и свързани с новогодишните и религиозни празници.

3.1. Новогодишни

*За млогу године!
За млогу године Нова година!
Биде наздравје, за млогу године, да сне живи и здрави!
Ена убава година!*

3.2. За Гергьовден

Гораните, въпреки че са мюсюлмани, на 6 май празнуват и Г'ург'евден (Гергьовден). Това е спомен от тяхното християнско минало.

*За много године!
За много године Г'ург'евден!*

3.3. За Баба марта (Летници)

Баба Марта се празнува по стар стил, на 14 март или 22 март и се нарича Летници: *За много године Летници!*

3.4 За Байрам

*Честови Байрам!
За многу године!*

4. Етикетни формули, свързани със старостта

Този вид пожелания имат оригинален характер. Те са отправени към възрастните хора с пожелания за добра старост или лека смърт. На територията на България вторият тип пожелания се срещат рядко или въобще не се откриват. Те са самобитна интересна особеност за албанските българи.

*Добра старос!
Госпот да ти дай здравје и радос!
Со живот длък!
Да имаши мрешка ледичка! ‘да имаши лека смърт’*

5. (Благо)пожелания към болен човек

*Госпот да те оздраве!
Госпот да те оздраве по-бърго!
Госпот да те спаси!
Госпот да ти поможе!
Госпот да те чува!
Госпот да го спаси!
Да ти оледичи болес Госпот! ‘Бог да ти олекне болката’*

6. (Благо)пожелания при покупки

*Со здравје да ге исарджите наре!
Алаф да му се наре!
Аирлия да е!
Да го к ‘ердосаи куча!
Со здравје да га износиш!
Со здравје да га изработваиш!*

7. (Благо)пожелания при тръгване на училище

*Да учиш, да бидеш паметен!
Со нафака! ‘късмет’
Хайде со здравје да учиш!
Да земеш све десетке!
Да бидеш доктор, учител!*

8. Трапезни (благо)пожелания

*Убаво да ви напрай!
Живи и здрави!
За убаво!*

Направеният преглед на събрания материал откроява една добре оформена и доста богата категория с благословии и благопожелания, които откриват важни типологични черти на българите горани от с. Шищавец. Те са добронамерени, великодушни и подчертано позитивно емоционални. Благопожеланията са свързани с пожелания за добро, благо, здраве, продължение на рода, дълъг и щастлив живот, сполука и др.

Сред описаните формули от речевия етикет на ареала преобладават тези, които са оформени като *да*-конструкции. Опорните думи, които по-често се срещат в тях, са съществителни, свързани с ценни неща, с части от човешкото тяло, прилагателни, глаголи и др. Една част са адресирани към Бога (*Госпот / Бог / Сайбия*): *Да го чуват Госпот! – Фала Богу! – Сайбия да ти го народи! ‘Бог да ти даде повече!’*

Събраният материал на българите от с. Шищавец е част от богатството на българската културна идентичност и трябва добре да се опознае. Речевият етикет на този ареал от българското езиково землище не познава някои форми, разпространени широко в цялата територия на Р България, като: *благодаря, мерси, довиждане, чао* и др. Българите от Шищавец, а и от другите краища на Албания с българско население, използват относително по-архаични изрази, някои от които са заемки от съседни езици, като: *остани со здравйе; фала* ‘благодаря’ (от сръбски); *да се к ‘ердосаш* ‘честит годеж’ (от гръцки); *шюкьур* ‘благодаря на Бога’, *сел‘ам* ‘поздрави’, *аирлия* ‘честито’, *алаф* ‘давам от сърце’ (от турски) и др.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Арnaudов 1937: Арnaudов, М. Българските народни пожелания и благословии. / М. Дабева, *Пожелания и благословии у българския народ (Принос към изучаването на народната душа и народния живот)*, София. [**Arnaudov 1937:** Arnaudov, M. *Balgarskite narodni pozhelania i blagoslovii*. // M. Dabeva, *Pozhelania i blagoslovii u balgarskia narod (Prinos kam izuchavzneto na narodnata dusha i narodniya jivot)*, Sofia, 1937].

Иванов 1908: Иванов, Й. *Български старини в Македония*. София. [**Ivanov 1908:** Ivanov, J. *Balgarski starini v Makedonia*. Sofia.].

Кънчов 1900: Кънчов, В. *Македония. Етнография и статистика*. София. [**Kanchov 1900:** Kanchov, V. *Makedonia. Etnografija i statistika*. Sofia.].

Мангалакова 2009: Мангалакова, Т. *Нашенци в Косово и Албания*. София. [**Mangalakova 2009:** Mangalakova, T. *Nashentsi v Kosovo i Albania*. Sofia.].

Миланов 2001: Миланов, Е. *Българите в Албания и Косово*. София. [**Milanov 2001:** Milanov, E. *Balgarite v Albania i Kosovo*. Sofia.].

Младенов 1916: Младенов, Ст. *Пътешествие из Македония и Поморавия*. София.
[**Mladenov 1916:** Mladenow, St. *Pateshestvie iz Makedonia i Pomoravia*. Sofia.].

Селищев 1929: Селищев, А. *Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии*. София.
[**Selishtev 1929:** Selishev, A. *Polog i ego bolgarskoe naselenie. Istoricheskie, etnograficheskie i dialektologicheskie ocherki severo-zapadnoj Makedonii*. Sofia.].

Тончева 2012: Тончева, В. *Непознатата Гора*. София. [**Toncheva 2012:** Toncheva, V. *Nepoznatata Gora*. Sofia.].

Dokle 2007: Dokle, N. *Reznik goranski (nashinski) – albanski*. Sofia.